

- СССР. – 1991. – № 4.
6. Попов В.П. Голод и государственная политика (1946 – 1947 гг.) // *Отечественные архивы*. – 1992. – № 6.
 7. Зима В.Ф. Голод в России 1946 – 1947 гг. // *Отечественная история*. – 1993. – № 1; *Он же. Голод в СССР 1946 – 1947 годов: происхождение и последствия*. – М., 1996.
 8. Попов В.П. Сталин и советская экономика в послевоенные годы // *Отечественная история*. – 2001. – № 3.
 9. Зима В.Ф. Голод в СССР 1946 – 1947 годов: происхождение и последствия: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – М., 1997.
 10. Волков И.М. Деревня СССР в 1945 – 1953 годах в новейших исследованиях историков (конец 1980-х – 1990-е годы) // *Отечественная история*. – 2000. – № 6.
 11. Попов В.П. Большая ничья. СССР от Победы до распада. – М., 2005.
 12. Данилов А.А., Пыжиков А.В. Рождение сверхдержавы: СССР в первые послевоенные годы. – М., 2001.
 13. Попов В.П. Хлеб как объект государственной политики в СССР в 40-е гг. // *Отечественная история*. – 2000. – № 2.
 14. Хисамутдинова Р.Р. *Аграрная политика Советского государства на Урале после окончания Великой Отечественной войны (июнь 1945 – март 1953 гг.)*. – Оренбург, 2003.
 15. Конорашин В.В. Три советских голода // *Аграрное развитие и продовольственная политика России в XVIII – XX веках: история и современность*. – Оренбург, 2007.

Я. А. Федоренко

КУЛЬТУРНО-ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА СЕРЕДИНИ 1950-х рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проблеми історичного розвитку, а надто культурно-духовне життя українського села періоду хрущовської «відлиги» давно приваблювали багатьох дослідників. Сучасна історіографія містить десятки монографій і дисертацій, які висвітлюють ключові проблеми цього питання, а отже, налічує досить велику кількість літератури, яка, проте, є надто неоднорідною і потребує певної систематизації. Причому праці, присвячені аналізу історіографічного аспекту культурно-духовного життя українського села середини 1950-х рр. практично відсутні. Однак без різностороннього наукового аналізу неможливо повноцінно висвітлити означену проблематику.

Історіографію робіт, які так чи інакше торкаються тематики цього дослідження можна поділити на радянську (початок 1950 – кінець 80-х рр.) та сучасну (1991 – 2000-ні рр.). У радянському періоді нами виокремлено три підперіоди: 1953 – 1964 рр.; друга половина 1960 – середина 80-х рр.; друга половина 1980-х – 1991 рр. Відтак, метою статті є загальний огляд історичних праць у межах вказаних періодів.

Радянська історіографія в цілому є достатньо широкою. Однак, в умовах тогочасної партійно-бюрократичної дійсності, висвітлення культурного життя в Україні, особливо в сільській місцевості, страждало від відвертої тенденційності. Публікації радянських науковців, присвячені культурному процесу періоду «відлиги» в українському селі, перебували під жорстким контролем партійного апарату і носили здебільшого агітаційно-пропагандистський характер.

З ініціативи, а власне за завданням партійних органів, інтенсивно випускалася література, в якій робився наголос щодо важливості політичної пропаганди та агітації в роботі сільських закладів культури й освіти. У 1964 р. Політвидавом України видано працю «Опорні пункти партійних організацій», в якій вся діяльність клубних закладів розглядалася крізь призму радянської ідеології [1]. Під таким же кутом зору висвітлювала

роботу клубних закладів і Л. Кривоносова [2]. Це змушує, при зверненні до вказаних та подібних робіт, вносити суттєві корекції, критично ставитись навіть до суто фактологічних матеріалів, викладених в них.

У середині 1950 – на початку 60-х рр. масово почала виходити інформативно-методична література у вигляді окремих видань, що вміщували різнопланові статті, присвячені пошуку шляхів поліпшення роботи клубів та будинків культури – невід’ємних атрибутів культурно-духовного життя українських селян: «Доходить до кожного» [3], «Приходите в наш клуб» [4], «Каким мы хотим видеть свой клуб» [5] тощо. Ці збірники містять багато відомостей про в цілому прогресивні новації загальногуманістичного характеру щодо естетичного оформлення тогочасних культурних установ та нові тенденції щодо змісту їх роботи серед населення.

У цей час з’явилися роботи, присвячені окремим сферам культурного життя, зокрема мистецтву. Значний внесок у дослідження духовної культури села зробили М. Долінська [6] та Б. Бутник-Сіверський [7], які на великому масиві джерел намагались висвітлити духовне життя українського народу. Так, М. Долінська уклала довідник, до якого увійшли імена усіх відомих тогочасних митців – учасників обласних, республіканських, союзних, міжнародних виставок, лівову частку яких склали жителі українських сіл. Не менш інформативною для вивчення змісту мистецького життя сільської місцевості є праця Б. Бутник-Сіверського, в якій подається стан справ в усіх видах тогочасного народного мистецтва України: вишивці, килимарстві, гончарстві, керамічній скульптурі, станковій графіці. До того ж він дослідив локальні особливості кожного із видів мистецтва урзних регіонах УРСР.

На початку 1960-х рр. стрімко почав набирати прискорення процес штучної заміни народних традицій радянськими. Саме тому в цей час було опубліковано багато досліджень, присвячених цій темі, зокрема, Т. Гірника [8] та О. Кувеньової [9]. Робота першого акцентувала увагу на трансформації народних традицій та звичаїв у суто радянську форму обрядовості і функціонування їх у сільській місцевості. Аналіз цих публікацій дає підстави твердити, що у період «відлиги» не було проведено комплексного дослідження культурно-духовного життя тогочасного українського села. Більшість праць були вузькопрофільними і лише у загальних рисах характеризували основні сфери багатогранної сільської культури: освіту, заклади культури, мистецтво, звичаї. Використовуючи роботи кінця 1950 – 60-х рр. слід критично аналізувати їх зміст. Це однак не применшує їхню інформативну цінність, яка полягає в яскравому відображенні живих картин тогочасного культурного життя села.

У другій половині 1960 – середині 80-х рр. серед наукових студій переважали теми, котрі стосувалися лише внеску партійного керівництва у розвиток духовно-культурної сфери українського селянства. Такий різкий контраст із попереднім історіографічним періодом був зумовлений змінами у політичному керівництві СРСР, поверненням до неосталінізму.

Здебільшого, праці науковців цього часу давали характеристику значним, на думку авторів, культурним перетворенням, здійсненим під керівництвом КПРС. Багато публікацій було пов’язано з УРСР. Про позитивні зміни в сфері культури республіки йшлося в монографії О. Альтерович [10], який у загальних рисах описав культурні процеси, що відбувались у Радянській Україні, в тому числі й 1953 – 1964 рр.

Структура сільського населення, характер відмінностей міста від села, перспективи розвитку культурної сфери на селі – ці та інші питання стали об’єктом науко-

вого вивчення Ю. Арутюняна [11]. У працях П. Великого [12], Т. Кудриної [13], А. Воронцова [14] проаналізовані особливості культурно-духовного життя села. Однак, автори відобразили лише досягнення радянського керівництва у культурно-духовній сфері українського села. Зміст цих робіт позначений впливом ідеологічної кон'юнктури.

Одним із чітко визначених ідеологією напрямів наукового пошуку кінця 1960 – початку 70-х рр. стало висвітлення питань, пов'язаних із політико-ідеологічною роботою на селі. Тому не дивно, що багато науковців намагались розглянути їх у своїх дослідженнях. Так, С. Канавенко [15] присвятив своє дослідження показу змісту і розвитку ідеологічної роботи на Україні, починаючи із середини 1950-х рр. На основі великої кількості фактологічного і статистичного матеріалів, зібраних у різних регіонах України, він проаналізував розвиток системи партійної освіти і її вплив на політичну свідомість суспільства та формування світогляду радянської людини, в тому числі селянства, значне місце приділив опису основних напрямів науково-атеїстичної роботи серед різноманітних груп населення.

У другій половині 1960 – на початку 70-х рр. з'явилося декілька праць, присвячених змінам матеріальної культури і побуту в сільській місцевості. Серед науковців, які працювали над цією проблемою, варто назвати О. Гаврилюка [16], О. Кравця [17], В. Келембетову [18]. Так, перу О. Кравця належить оригінальний історико-етнографічний опис, в якому охарактеризовано сільський побут середини 1950 – початку 60-х рр. Робота В. Келембетової містить важливі факти про тогочасне харчування сільського населення.

Історіографічний процес другої половини 1980-х – 1991 рр. щодо вивчення культурно-духовного життя українського села періоду хрущовської «відлиги» позначений впливом процесів перебудови та «гласності». Наприкінці 1980-х рр. опубліковано колективну монографію П. Панченка та В. Чишка [19], в якій охарактеризовано шлях українського села до науково-технічного прогресу, досягнення і прорахунки 1960 – 80-х рр. У роботі містяться відомості про кадрову ситуацію в українських селах періоду «відлиги». Історики чітко сформулювали причини, які зумовили дефіцит спеціалістів у сільській місцевості та гальмували культурно-духовний розвиток села.

Сучасний етап розвитку історіографічної науки в Україні характеризується підвищенням інтересом науковців до аграрної історії України. Так, з історико-філософської позиції категорія селянства представлена у роботах В. Нечитайла [20]. Вчений довів, що, опираючись на поняття духовності, моральні норми, національне виховання, українське селянство змогло зберегти свої духовні цінності, вікові традиції, культуру. Визначальним рисом способу життя селянства, яка полягає у господарюванні, всебічно розглянув А. Гордон [21]. Він увів у науковий обіг нове поняття «землеробська творчість», яким позначив внутрішнє ставлення селян до найсвятішого для них скарбу – землі.

Питання, присвячені розвитку матеріальної та духовної культури українського села періоду «відлиги» знайшли відображення у багатьох працях сучасних українських істориків. Соціально-побутові умови життя населення в контексті динаміки розвитку сільської побутової інфраструктури змістовно проаналізував І. Рибак [22], дослідивши ситуацію, що склалась у соціально-побутовій сфері сільської місцевості періоду «відлиги». Наповнена багатими статистичними даними, робота подає проблему в динаміці і не втратила наукову цінність дотепер. Широке коло соціальних проблем українського села 1953 – 1964 рр. висвітлено в монографії

Л. Ковпак [23], яка на базі широкого фактичного матеріалу проаналізувала зміст і напрями соціальної політики радянської влади, її вплив на життя українського селянства другої половини ХХ ст., спеціально зупинившись і на періоді «відлиги».

Період хрущовських реформ, початок реабілітаційних процесів, період протиріч і змін в житті українського села, його культурного розвитку цікавив багатьох вітчизняних істориків, зокрема В. Барана [25], М. Ільницького [26], Г. Кривчика [27], які дослідили ряд важливих аспектів цієї проблеми. Вчені, виходячи з нових світоглядних позицій, використовуючи сучасні методи дослідження та раніше не відомі архівні джерела, глибоко і об'єктивно розглядають складні процеси лібералізації суспільства, а також вплив політики держави на духовний світ українського селянства і розвиток культурного життя в 50 – 60-х рр. ХХ ст.

Таким чином, можна стверджувати, що науковцями створено ряд праць, в яких досліджено питання, пов'язані з культурно-просвітницькою, освітньою роботою клубів, будинків культури, шкіл, соціальним становищем та побутом селян. Водночас малодослідженими залишились такі складові розвитку сільської культури, як робота бібліотек, кіномережі та релігійно-духовне життя на селі в 1953 – 1964 рр. Тому історію культурно-духовного розвитку українського села цього періоду безсумнівно необхідно ґрунтовно продовжувати вивчати.

1. *Опорні пункти партійних організацій / Під ред. Ю. Задорожного. – К., 1964.*
2. *Кривоносова Л. Работа клубных учреждений по формированию коммунистического мировоззрения. – М., 1965.*
3. *Доходить до кожного / Під ред. Л. Кудрявцева. – М., 1964.*
4. *Приходите в наш клуб / Під ред. Л. Ковалева. – М., 1958.*
5. *Каким мы хотим видеть свой клуб / Під ред. Н. Кузьмина. – М., 1964.*
6. *Долінська М.Д. Майстри народного мистецтва Української РСР. – К., 1966.*
7. *Бутник-Сіверський Б.С. Українське радянське народне мистецтво. – К., 1970.*
8. *Гірник Т.Д. Шляхи становлення нової святковості та обрядовості. – К., 1967.*
9. *Кувеньова О.Ф. Свята колгоспної України. – К., 1963.*
10. *Альтерович О.Н. Культурное строительство – дело миллионов. – М., 1969.*
11. *Арутюнян Ю.В. Социальная структура сельского населения СССР. – М., 1971.*
12. *Великий П.П. Духовная жизнь советского села. – М., 1982.*
13. *Кудрина Т.А. Культура современной деревни. – М., 1980.*
14. *Воронцов А.В. Культура современного села. Проблемы перспективы роста. – М., 1974.*
15. *Канавенко С.А. Идеологична робота на Україні (1959 – 1965 рр.): Діяльність парторганізацій по вдосконаленню партосвіти та політичної роботи в масах. – Х., 1970.*
16. *Гаврилюк О.Ю. Побут і релігія. – К., 1968.*
17. *Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї Українського народу: Історико-етнографічний нарис. – К., 1966.*
18. *Келембетова В.Ю. Побут і релігійні пережитки. – К., 1974.*
19. *Панченко П.П., Чишко В.С. Украинское село на путях научно-технологического прогресса: достижения и процветы (1960-1980). – К., 1989.*
20. *Нечитайло В.В. Українське селянство: важкий шлях до волі. – Кам'янець Подільський, 1995.*
21. *Гордон А.В. Тип хозяйствования – образ жизни – личность // Крестьянство и индустриальная цивилизация / Під ред. Ю. Александрова. – М., 1993.*
22. *Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура села (1921 – 1999). – Кам'янець-Подільський, 2000.*
23. *Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ століття (1945-2000 рр.). – К., 2003.*
24. *Баран В. Десталінізація в Україні: перша спроба (50-ті рр.) // Сучасність. – 1995. – № 11.*

25. *Льницький М. „Коли помер кривавий Торквемада...” // Дзвін. – 2002. – № 7.*
26. *Кривчик Г.Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960 – 1980-ті роки // Укр. істор. журн. – 2002. – № 5.*

С. І. Пачев

ТЕМАТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ БОЛГАРИСТИКИ У 1945 – 1991 рр.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю історіографічного осмислення доробку української болгаристики у вказаний період, зважаючи на її значний обсяг. Ця проблема є важливою ланкою у вивченні становлення та розвитку вітчизняної болгаристики і славістики. Тема в останні роки не була предметом спеціального дослідження. Окремі її аспекти порушувались у 1960 – на початку 80-х рр. ХХ ст. П. Калениченком [1], В. Павленко [2], В. Чорнієм [3], П. Соханем [4] та іншими вченими. Проте, перелічені автори не мали можливості цілком досягнути досліджуваного нами періоду, а відтак, існує необхідність зробити це зараз.

Об'єктом вивчення є українська історична болгаристика 1945 – 1991 рр., а предметом – її тематичні пріоритети. Ставиться мета визначити наукову «нішу» української історичної болгаристики, з'ясувати її досягнення у дослідженні окремих проблем історії Болгарії. Обсяг статті не дозволяє назвати всі праці українських істориків-болгаристів зазначеного періоду, що змушує нас зосередитися, передусім, на розгляді дисертацій та монографій, які були своєрідним маркером наукових пріоритетів у цій сфері.

Болгаристика в УРСР була невід'ємною частиною радянської болгаристики, проте мала певні особливості. П. Сохань справедливо відзначає, що у повоєнний період її здобутки стали найвагомішими після праць московських та ленинградських колег. Окрім традиційних центрів її вивчення (Київ, Харків, Одеса, Львів), з'явилися нові (Донецьк, Рівне, Полтава, Луцьк, Дніпропетровськ, Сімферополь). Згідно з підрахунками вченого, за період 1945 – 1975 рр. в Україні були захищені 52 дисертації з історичної болгаристики та опубліковано 587 наукових робіт [4, 113].

Одна з особливостей української історичної болгаристики виявилася у розподілі тематики досліджень за хронологічними періодами. І. Калоева, проаналізувавши тематику праць з історії Болгарії, виданих у СРСР впродовж 1945 – 1980 рр., дійшла висновку, що більшість з них присвячені так званому періоду «капіталізму» (1878 – 1944 рр.). Дослідження періоду «феодалізму» (до 1878 р.) та періоду «соціалізму» (після 1944 р.), яких налічувалося майже порівну, помітно відставали. Найменше були представлені стародавня історія Болгарії та проблеми етногенезу болгар [5, 158].

В Україні була дещо інша картина. Для коректності порівняння візьмомо дані 1945 – 1980 рр., згідно з якими, майже порівну представлені періоди 1878 – 1944 рр. та після 1944 р., а кількість праць, присвячених періоду до 1878 р., значно відстає (причому вони переважно стосуються 60 – 70-х рр. ХІХ ст., а робіт з історії середньовічної Болгарії взагалі дуже мало). Якщо ж врахувати праці, створені за період 1945 – 1991 рр., то на перше місце впевнено виходить «соціалістична» тематика. Іншою специфікою української історичної болгаристики була наявність праць з історії українсько-болгарських зв'язків (щоправда, подібна риса притаманна й деяким іншим республікам колишнього СРСР, наприклад, у Білорусі

досліджувалися білорусько-болгарські зв'язки, у Вірменії – вірменсько-болгарські тощо).

Протягом досліджуваного періоду тематичні пріоритети українських болгаристів змінювалися. У другій половині 40 – першій половині 50-х рр. ХХ ст. переважали праці, присвячені міжнародному становищу Болгарії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Серед них можна назвати дисертації С. Сідельнікова [6], О. Бейліса [7], А. Мартиненка [8]. Участь Болгарії у Балканській війні 1912 р. досліджував В. Жебоклицький [9].

У другій половині 1950 – першій половині 60-х рр. на перший план вийшли дослідження національно-визвольної боротьби болгарського народу проти османського панування. Тут слід згадати передусім праці С. Сідельнікова, присвячені постаті Г. Раковського [10] та діяльності Болгарського центрального революційного комітету [11], дисертації В. Чорнія та М. Подлесного, у яких досліджується Квітневе повстання 1876 р. Пізніше праця В. Чорнія була видана у вигляді монографії [12].

З середини 1960-х рр. в українській болгаристиці з'являються нові пріоритети – вивчення соціалістичних перетворень у Народній Республіці Болгарії та російсько-радянсько-українських зв'язків із Болгарією. Ці теми розроблялися й у попередні роки, але тепер стають основними. Роль Вітчизняного Фронту у встановленні режиму «народної демократії» в Болгарії дослідив А. Копилов [13], соціально-економічні процеси були відображені у працях А. Чернія [14], В. Голуба [15], розвитку культури присвячені праці Г. Попова [16], діяльність молодіжних організацій розкрили М. Дізанова [17] та С. Копилов [18].

Тема радянсько-болгарської співпраці виявилася особливо популярною: наукова та культурна співпраця була досліджена Л. Пашковським [19], К. Бахмат [20], В. Бойком [21], Н. Мухіною [22], С. Страшнюком [23] та Н. Самойленко [24], економічна – Е. Міщенко [25], А. Тумаковим [26], співробітництво громадських організацій дослідив М. Туривенко [27], міжпартійні зв'язки КПРС та БКП – М. Дихан [28] та ін.

Низку праць присвячено дослідженню історичних зв'язків українського і болгарського народів та участі населення й громадських організацій Української РСР у радянсько-болгарському співробітництві. Серед них, передусім, слід відзначити монографії П. Соханя [29 – 31], В. Жук дослідила українсько-болгарські зв'язки 60 – 70-х рр. ХІХ ст. [32] та зв'язки Полтавщини із Болгарією (у співавторстві із М. Кушнір) [33], В. Павленко вивчила українсько-болгарські зв'язки у 20 - 30-ті рр. ХХ ст. [34], Т. Полещук – у 1878 – 1914 рр. [35]. М. Станчев розглянув участь комсомольських організацій України у радянсько-болгарському співробітництві 1959 – 1971 рр. [36].

Окрім названих тем, у 1945 – 1991 рр. українськими болгаристами активно розроблялися й інші. Зокрема, вплив Жовтневої революції на революційний рух в Болгарії розглянули П. Рушенко [37], П. Сохань [38], Г. Чернявський [39], М. Каністратенко [40]. Визволення Болгарії від фашизму досліджували І. Ганевич [41], М. Туривенко [42] та ін. Історія болгарського населення в Україні знайшла відображення у працях А. Бачинського [43] та М. Дихана [44].

Таким чином, українська історична болгаристика досліджуваного періоду, розвиваючись у рамках радянської історичної болгаристики, мала свої особливості. Її відрізняла, по-перше, незначна увага до стародавньої та середньовічної історії Болгарії, і, навпаки, підвищена увага, порівняно із загальносоюзним показником, до проблем історії «соціалістичної» Болгарії та радянсько-болгарських зв'язків. По-друге, науковці УРСР у цій галузі спеціалізувалися на вивченні українсько-